

процесу дає можливість виділити основні методологічні вимоги реалізації на практиці регулятивних механізмів морального саморозвитку майбутніх учителів, а саме:

- організація виховної роботи на підґрунті ідеалів людяності, гуманізму, духовної і фізичної краси й досконалості;
- посилення впливу гуманітарних дисциплін на розвиток моральної свідомості майбутніх учителів через розкриття моральної сутності соціальних цінностей, функціонування різних соціокультурних процесів і підсистем;
- оволодіння теорією та методикою морального самопізнання завдяки засвоєнню знань про психологічну і соціокультурну сутність людини як суб'єкта соціокультурної діяльності та методи її дослідження;
- оволодіння методикою моральної саморегуляції поведінки через підвищення впливу когнітивних процесів та самовиховання на активізацію потреби в саморозвитку і професійному самовдосконаленні.

Процеси морального саморозвитку і саморегуляції поведінки майбутніх учителів можуть бути ефективними за умови, якщо вони опосередковуються комплексним впливом на їхній внутрішній духовний світ, систему цінностей, уявлень, переконань та сенсожиттєвих орієнтирів. Найбільший виховний потенціал має використання гуманістично орієнтованих виховних технологій, різнобічних засобів педагогічної взаємодії і виховного впливу. Провідну роль у цьому процесі відіграють загальнолюдські моральні цінності, норми, ідеали, народні звичаї та традиції, зразки світової і національної культури та мистецтва, які мають бути важливими змістовними важелями розробки новітніх навчально-виховних систем і технологій.

Література

1. Еникеев М.И. Энциклопедия. Общая и социальная психология / Марат Еникеев. – М. : «ПРИОР», 2002. – 559 с.
2. Слободчиков В.И. Словарь по педагогике / В.И. Слободчиков, Г.М. Коджаспирова. – М. : ИКЦ «Март», 2005. – 448 с. (с.307).
3. Словарь-справочник по педагогике / авт. и сост. В.И. Мижериков; под общ. ред. П.И.Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с. (с. 330)].

Стаття надійшла до редакції 23.03.2010 р.

Л. С. Рибалко

*доктор пед. наук, професор,
Харківський НПУ ім. Г. С. Сковороди*

САМОРОЗВИТОК ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ КУРСАНТІВ У ПОЗНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Визначений позитивний вплив технології формування організаторських здібностей на їх саморозвиток в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу МВС України.

Ключові слова: саморозвиток, організаторські здібності, курсанти, позаучбова діяльність.

Определено положительное влияние технологии формирования организаторских способностей на их саморазвитие во внеучебной деятельности высшего учебного заведения МВД Украины.

Ключевые слова: саморазвитие, организаторские способности, курсанты, вовнеучебная деятельность.

Positive influence of technology of forming of organizational capabilities is certain on their selfdevelopment in the out of class activities of higher scientific establishment of Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: selfdevelopment, organizational capabilities, students, вовнеучебная activity.

Педагогічні експериментальні дослідження мають на меті розробку та перевірку засобів впливу на якість підготовки тих, хто навчається. Досліднику слід ретельно аналізувати отримані результати дослідження, оскільки вони є тими кількісними та якісними показниками, котрі свідчать про ефективність педагогічних засобів впливу на розвиток особистості майбутнього фахівця. Вдало проведений аналіз результатів дослідження сприяє визначенню подальшої перспективи обраного наукового напрямку, тобто є логічним містком між досягнутим результатом та прогнозуванням успіху у подальших розвідках даного напрямку дослідження.

Результати теоретичного та емпіричного вивчення проблеми розвитку організаторських здібностей майбутніх офіцерів-прикордонників наводяться в роботі Л. М. Мотозюк [1, с. 11-14]. У працях цього автору та інших учених недостатньо звертається увага на саморозвиток організаторських здібностей майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі.

Мета статті – виявлення впливу технології формування організаторських здібностей курсантів на їх саморозвиток у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу системи МВС України.

У проведеному педагогічному експерименті перевірялася, розроблена нами, технологія формування організаторських здібностей курсантів у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу системи МВС України, яка передбачала реалізацію системи прийомів, методів, форм у позанавчальній виховній роботі курсантів (група E_1), у позанавчальній самовиховній діяльності майбутніх офіцерів (група E_2), у позанавчальній виховній та самовиховній діяльності майбутніх командирів (група E_3), спрямованої на саморозвиток організаторських здібностей курсантів. У контрольних групах позанавчальна робота з курсантами здійснювалася традиційно.

У групі E_1 після експерименту знизилася кількість курсантів, що

мали дуже високий, нижче середнього, низький рівні сформованості організаторських здібностей. Пояснимо це практичним включенням майбутніх офіцерів у позанавчальну виховну роботу, яке вимагало вольових зусиль та часу. Те, що дуже хотілося курсантам виконати, перевірялося тим, що реально вдавалося зробити. Не завжди курсантам вдавалося побороти себе, щоб бездоганно виконати розпорядження та вказівки куратора. Збільшення курсантів з високим та середнім рівнями сформованості організаторських здібностей майбутніх офіцерів відбувалося під впливом виховної роботи командно-викладацького складу ВНЗ системи МВС України. Відзначимо, що робота у вищих навчальних закладах такого типу побудована на суворому виконанні вимог військових статутів Збройних сил України. І тому ці зміни можна пояснити ще й певним впливом традицій, коли курсанти мають бездоганно виконувати накази офіцерів.

У групі E_2 зменшилася кількість курсантів, котрі мали до експерименту дуже високий та високий рівні сформованості організаторських здібностей. Це обумовлено дією прийомів самовиховання, які позитивно вплинули на формування адекватної самооцінки майбутніх командирів, що й понизило перебільшення власних можливостей організації позанавчальної діяльності. Збільшення кількості курсантів середнього, нижче середнього, низького рівнів сформованості організаторських здібностей пояснимо роботою над собою, яка дала змогу переоцінити власні можливості і реально поставитися до того, «що я вмю робити». Слід відзначити, що деякі курсанти звикли бути виконавцями, а не ініціаторами організації позанавчальної діяльності. Це відбилося загалом на зниженні показників організаторських здібностей майбутніх офіцерів.

У групі E_3 спостерігалася певна розгубленість серед курсантів, що й відбилося в показниках. Робота виявилася важкою, оскільки вони звикли підкорятися наказам і в певній мірі не зважати на власні потреби. Організаторські здібності формувалися на стику зовнішнього виховного впливу офіцерів і внутрішньої роботи курсантів над собою. У співбесіді вони висловлювали такі думки: «Буває важко визначатися кого першим слухатися: куратора чи себе. Гарно, коли поради дорослого співпадають з власними бажаннями. А як ні, то не знаєш, як поступити»; «Себе зрозуміти буває важче, аніж іншу людину»; «Мені подобається давати доручення та організовувати їх виконання, але буває важко організовуватися, підкорятися самому собі». Установлення гармонії між зовнішнім та внутрішнім, що і є однією з функцій самоорганізації курсантів, вплинуло на значне зменшення кількості досліджуваних з дуже високим і високим рівнями сформованості організаторських здібностей. Позитивним моментом виявилось збільшення кількості курсантів середнього рівня розвитку організаторських здібностей. Це свідчить про тенденцію формування організаторських здібностей на основі адекватної самооцінки.

Можна визнати цю тенденцію перспективною. Збільшення кількості курсантів нижче середнього та низького рівнів розвитку організаторських здібностей пояснимо їх внутрішньою дисгармонією.

У групі E_1 під впливом проведених професійно-психологічних тренінгів у гуртку «Екстремал», збільшилася кількість курсантів з високим (+6,56) та середнім (+36,07) рівнями сформованості комунікативних здібностей. Беручи участь у тренінгах, майбутні офіцери виконували роль організатора-лідера, котрі вміють спілкуватися з підлеглими, «повести» їх на потрібну справу.

Оволодіння курсантами прийомами самовиховання в групі E_2 сприяло підвищенню впевненості в собі, вони краще встановлювали контакти з офіцерами, одногрупниками. Про це свідчить зменшення кількості курсантів (-7,69; -11,53), які на початку експерименту виявили нижче середнього та низького рівнів сформованості комунікативних здібностей. Разом з цим, майбутні офіцери зрозуміли, що спілкуванню необхідно наполегливо й терпляче вчитися, наприклад, щоб успішно провести ділові переговори. Їх завищена самовпевненість знизилася, про що свідчить зменшення показника дуже високого рівня розвитку комунікативних здібностей на 7,7%.

Упровадження системи прийомів, методів, форм позанавчальної виховної та самовиховної діяльності в групі E_3 позитивно вплинуло на усвідомлене формування комунікативних здібностей курсантів, авторитету в групі, на курсі, факультеті. Майбутні офіцери значну увагу стали приділяти аутогенному тренуванню. Вони стали більш урівноваженими, зменшилася кількість конфліктних ситуацій у групі. Результати проведеного педагогічного експерименту свідчать про те, що збільшилася кількість курсантів, котрі мають високий (+2,18) та середній (+45,65) рівні розвитку комунікативних здібностей саме у цій групі.

Підвищення показника дуже високого рівня мотивації курсантів до успіху в групі E_1 пояснимо тим, що ситуації успіху, які створювалися на етапі педагогічного експерименту, мають властивість підвищувати мотивацію взагалі, в групі E_2 – у процесі самовиховання майбутні офіцери розкривали резервний потенціал і набували досвіду планування і проектування розвитку організаторських здібностей; у групі E_3 – у поєднанні виховної та самовиховної діяльності розширюються можливості досягнення успіху у формуванні організаторських здібностей. У контрольних групах відбулися незначні зміни. Можна зробити висновок, що проведена експериментальна робота допомогла курсантам розкрити власний потенціал прагнення до успіху.

В експериментальних групах у курсантів знизилася тривожність, зросла впевненість у своїх силах, вони відповідальніше почали ставитися до виконання завдань, не панікували в екстрених ситуаціях. Це сталося в результаті збільшення кількості майбутніх офіцерів з низьким рівнем

сформованості мотивації запобігання невдачі. Цьому сприяло в групі E₁ виконання різних вправ на попередження дистресового стану, вирішення умовно створених конфліктних ситуацій, сумісна колективна робота, організація; в групі E₂ організація самовиховання, в процесі якої формуються захисні сили людини, котрі надають можливість вистояти важкий для неї час; у групі E₃ упровадження інтерактивних засобів організації позанавчальної діяльності (ігри, дебати, колективні творчі справи) та використання прийомів самоорганізації.

Збільшення кількості курсантів, що обережно ставляться до ризику. Це свідчить про тенденцію самозбереження особистості, обдуманого ризику власним життям, аналізу тих обставин, що спонукають до нього зміщення акценту з юнацького запалу на виважені рішення дорослого чоловіка. На появу такої тенденції позитивно вплинула особистісно зорієнтована організація позанавчальної виховної роботи в групі E₁, самоорганізація в процесі самовиховання в групі E₂, поєднання організації та самоорганізації у формуванні ставлення курсантів до ризику в групі E₃.

У групі E₁ збільшилася кількість курсантів, що мають спрямованість на взаємні дії, прагнуть підтримувати доброзичливі стосунки з товаришами по службі, виявляють інтерес до сумісної праці. Цьому сприяла робота в тренінгах, виконання КТС, де кожен курсант намагався не підвести колектив товаришів. У групі E₂ зросла кількість курсантів, котрі в певній мірі замкнулися на собі, власних почуттях і переживаннях. Робота над собою відвернула їх увагу від проблем колективу. Найкращі результати виявилися в групі E₃, тому що в ній у певній мірі збалансувалася спрямованість на активну участь в роботі колективу і на роботу над собою. Це підтверджує необхідність організації різних видів позанавчальної діяльності курсантів, котра сприяє гармонії розвитку особистості курсанта.

Підвищення рівня сформованості адекватної самооцінки курсантів в експериментальних групах пояснимо тим, що в групі E₁ відбувалося взаємне оцінювання результатів організаторської роботи, яке й вплинуло позитивно на розвиток процесів самості, в групі E₂ цілеспрямовано організовувалося самооцінювання, а в групі E₃ здійснювалося взаємооцінювання та самооцінювання сформованості організаторських здібностей.

Зауважимо, що самооцінка не тільки відображає ставлення особистості до себе, вона значною мірою пов'язана з думкою інших людей які виступають мірилом її власної гідності. Відомо, що гарну самооцінку можна створити двома шляхами: або через досягнення справжнього успіху порівняно з іншими людьми, або через пониження їхніх досягнень переконуючи себе в їх недостатній значущості. Тому самооцінка як показник рівня поваги людини до себе істотно впливає на її взаєностосунки з оточуючими людьми.

Неадекватна оцінка може бути двох видів: заниженою чи завищеною. Відомо, що якщо в силу неправильного виховання чи якихось

інших причин в індивіда з'явилося відчуття неповноцінності (фізичної, ісихічної, матеріальної тощо), він буде намагатися будь-якими шляхами його компенсувати. Одним з варіантів захисної поведінки є поява у нього завищеної самооцінки, яка найчастіше є результатом покращення його матеріального стану чи службового статусу. Така людина вважає себе вище інших людей, з повагою ставиться тільки до тих осіб, які мають більш високий соціальний ранг. В інших випадках може спостерігатися протилежна картина – поява в індивіда заниженої самооцінки. Така самооцінка стає причиною відчуття ним невпевненості в собі та своїх силах, нездорового інтересу до своїх внутрішніх переживань. У цьому випадку людина намагається уникати товариства інших людей, відмовляється від будь-яких службових переміщень. У силу сказаного вище можна стверджувати, що самооцінка командира як керівника виступає суспільно значущим фактором, який істотно впливає на підлеглих та ефективність їхньої співпраці. Зокрема, спеціально проведені дослідження довели, що у колективі, в якому командир має адекватну самооцінку, підлеглі більшою мірою правильно себе оцінюють, а це, у свою чергу, дозволяє їм уникнути взаємних претензій, а також поліпшує психологічний клімат в колективі. Тому ми вважаємо, що адекватна самооцінка є важливою характеристикою організатора. В цілому наведені дані показують, що за визначеним показником в експериментальних групах також спостерігаються більш істотні позитивні зміни, ніж у контрольних групах.

Суттєвим показником позитивних змін у сформованості організаторських здібностей курсантів виступає також ступінь самостійного виявлення ними творчої активності та інтересу до вибору виховних заходів, котрі проводяться в позанавчальний час. З'ясувалося, що більшість курсантів експериментальних груп намагалися сумлінно виконувати розпорядження виховників, виявляли ініціативу у підготовці та проведенні виховного заходу. Вибір ними залікового заходу обумовлювався або виховним планом самого командира (у цьому разі вони надавали йому допомогу у підготовці та реалізації запланованого заходу) або такого заходу, підготовка якого потребує не дуже багато часу (бесіда, інформування та ін.).

У контрольних групах значних змін не спостерігалось.

Як свідчить аналіз результатів дослідження розвитку організаторських здібностей курсантів у позанавчальній діяльності ВНЗ системи МВС України, за всіма визначеними показниками в експериментальних групах спостерігаються значно кращі результати розвитку організаторських здібностей курсантів, ніж в контрольних групах. Отже, розроблена і впроваджувана нами технологія забезпечує ефективне формування організаторських здібностей курсантів у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу системи МВС

України.

У дослідженні доведено, що позанавчальна виховна робота позитивно впливає на розвиток активності, ініціативності, відповідальності, дисциплінованості курсантів. Приймаючи активну участь в організації різних виховних заходів, вони набувають досвіду організатора, лідера в курсантському колективі. У майбутньому їм краще буде адаптуватися до професії офіцера. Заняття самовихованням сприяють загартуванню бойового духу та настрою майбутніх командирів. Вони стають більш сильними, стрімкими, рішучими, впевненими в собі.

Перспективним напрямом дослідження є виявлення педагогічних умов саморозвитку курсантів у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу системи МВС України.

Література

1. Мотозюк Л. М. Формування організаторських здібностей у майбутніх керівників прикордонних підрозділів (психологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Л. М. Мотозюк. – Хмельницький, 2006. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2010 р.

О. А. Грива

доктор філософських наук, професор,

Кримський гуманітарний факультет НПУ ім. М. П. Драгоманова

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЄ ПІДРУНТЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ОСВІТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

В статті поданий аналіз такого явища в освітньому процесі як толерантність. Толерантність розглядається з точки зору філософії освіти: її ознаки, значення перспективи розвитку в сучасному освітньому процесі. Філософсько-освітній аналіз толерантності в освіті здійснений в контексті трансформаційних процесів, що переживаються вітчизняною вищою освітою.

Ключові слова: толерантність, освіта, філософія освіти, процес освіти, вища освіта.

В статье дан анализ такого явления в образовательном процессе как толерантность. Толерантность рассмотрена с точки зрения философии образования: ее признаки, значение и перспективы развития в современном образовательном процессе. Философско-образовательный анализ толерантности в образовании совершен в контексте трансформационных процессов, переживаемых отечественным высшим образованием.

Ключевые слова: толерантность, образование, философия образования, процесс образования, высшее образование.

In the article the analysis of such phenomenon in an educational process as tolerance is given. Tolerance is considered from the point of view philosophy of education: its signs, value and prospects of development in a modern educational process. The philosophical-educational analysis of tolerance in education is done in the context of transformation